मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन प्रबर्द्धन कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७१

(नेपाल सरकार सचिवस्तर मिति २०७१/०७/१६ वाट स्वीकृत)

नेपाल सरकार

कृषि विकास मन्त्रालय

मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन प्रबर्द्धन कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७१

पृष्ठभूमी

कृषि क्षेत्रको गार्हस्थ उत्पादनमा धानको प्रमुख योगदान रहेको छ । नेपालमा आर्थिक बर्ष २०७०।७१ मा करीब १४ लाख ८७ हजार हेक्टरमा धान खेती गरिएको र करीब ५० लाख ४७ हजार मे.टन धान उत्पादन भएको प्रारम्भिक अनुमान (कृषि विकास मन्त्रालय, २०७१) छ । खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको दृष्टिले नेपालमा धानको महत्वपूर्ण योगदान रहि आएको छ । नेपालमा धान खेतीको प्रचुर संभावना हुँदा हुँदै पनि देशको जनसंख्यालाई आवश्यक पर्ने धानमा आत्मनिर्भर हुन सकेको स्थिति छैन । हालका बर्षहरुमा उल्लेखनीय रुपमा धानको उत्पादन भएता पनि बढ्दो जनसंख्या र खानेबानीमा आएको परिवर्तनका कारण धानको माग झन् बढ्दो क्रममा छ । यसै सन्दर्भमा, नेपालीको क्रयशक्ति बढेसंगै मसिना तथा वासनादार चामलको माग बर्षै पिच्छे बढिरहेको छ र बाह्य देशबाट यस्ता चामलको आयात समेत उल्लेखनीय रुपले बृद्धि भैरहेको छ । आर्थिक बर्ष २०६९।७० को आँकडा अनुसार नेपालमा करीब ५ लाख ३० हजार मे.टन धान र विभिन्न प्रकारका चामल आयात भई करीब १४ अरब ३३ करोड नेपाली रुपैंया देशबाट बाहिर गएको (कृषि विकास मन्त्रालय, २०७०) स्थिति छ । साथै, नेपालको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र स्थान बिशेषमा खेती हुने महत्वपूर्ण स्थानीय/रैथाने मसिना/वासनादार धानका जातहरु लोप हुने क्रममा छन् । आगामी दिनमा नेपालमा नै मसिना तथा वासनादार चामलको उत्पादन बृद्धि गर्न नसकेमा धेरै धनराशी खर्च गरी विदेशबाट आयात गर्नुपर्ने अवस्था श्रृजना हुने देखिन्छ । तसर्थ, उत्पादन अभिवृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापनमा सघाउन चालु तेह्रौं योजना (आर्थिक बर्ष २०७०/७१-२०७२/७३) मा प्रमुख कार्यक्रमको रुपमा मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन प्रवर्द्धन कार्यक्रमलाई समावेश गरिएको छ । यसै सन्दर्भलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले आर्थिक बर्ष २०७१।७२ देखि नेपालमा मसिना तथा वासनादार धानको उत्पादन बृद्धि गरी मसिना चामलमा आत्मनिर्भर भै आयात प्रतिस्थापन गर्ने उद्देश्यका साथ मसिना धान उत्पादन प्रबर्द्धन कार्यक्रम संचालन गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत माटोको उर्वराशक्ति कायम गरी मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन गर्ने प्रविधिको पहुँच बढाउनुका साथै उद्योगी व्यवसायीको समन्वय एवं संलग्नतामा मसिना तथा वासनादार धानको बजारीकरणलाई सहजीकरण गरिनेछ । नेपाल सरकारबाट स्वीकृत "मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन प्रबर्द्धन कार्यक्रम" सञ्चालनका लागि नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालयले यो कार्यविधि निर्माण गरेको छ ।

परिच्छेद–१
प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भः (१) यस कार्यविधिको नाम "मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन प्रबर्द्धन कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७१" रहेको छ ।

(२) यो कार्यविधि स्वीकृत भएको मितिबाट तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा

(क) "कार्यक्रम" भन्नाले मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन प्रबर्द्धन कार्यक्रम भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ख) "मसिना तथा वासनादार धान" भन्नाले मसिनो दाना र वासना आउने वा मसिनो दाना भएको वा वासना आउने स्थानीय/रैथाने तथा उन्नत जातका धानहरु भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ग) "सेवाकेन्द्र" भन्नाले कृषि सेवाकेन्द्र भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(घ) "डिस्प्रो " भन्नाले जिल्लास्तरीय बीउ विजन आत्म निर्भर कार्यक्रम भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ङ) "सूचित बीउ बिजन" भन्नाले राष्ट्रिय बीउ विजन समिति मार्फत उन्मोचन र दर्ता विधिबाट नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित बीउ बिजन भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(च) "श्रोत बीउ" भन्नाले प्रचलित बीउ विजन ऐन, नियमावली अनुसार प्रमाणीकरण गरिएको बीउ भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(छ) "उन्नत बीउ" भन्नाले प्रचलित बीउ विजन ऐन, नियमावली अनुसार यथार्थ संकेत पत्र लगाइएको बीउ भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ज) "परिषद्" भन्नाले नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् र यस अन्तर्गतका अनुसन्धान केन्द्र भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(झ) "निर्देशनालय" भन्नाले कृषि विभाग अर्न्तगतको वाली विकास निर्देशनालय भन्ने सम्झनु पर्छ ।

३. **कार्यक्रम संचालनको उद्देश्य:** यस कार्यविधि अनुसार कार्यक्रमको उद्देश्य देहाय बमोजिम हुनेछः–

(क) उन्नत/स्थानीय मसिना तथा वासनादार जातका धान खेती प्रविधिको पहुँच बढाई उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गर्ने ।

(ख) नेपालमा मसिना तथा वासनादार चामल प्रशोधन गर्ने उद्योगहरुलाई आवश्यक कच्चा पदार्थ आपूर्तिको वातावरण तयार गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।

(ग) मसिना तथा वासनादार चामलको आयातलाई क्रमशः प्रतिस्थापन गर्दै लैजाने ।

(घ) स्थानीय/रैथाने मसिना तथा वासनादार धानका जातहरु दर्ता गरी संरक्षण, सम्वर्द्धन र सदुपयोग गर्ने ।

परिच्छेद–२
कार्यक्रम संचालन प्रक्रिया

४. **क्षेत्र छनोटका आधारहरु:** कार्यक्रम सञ्चालन क्षेत्र छनौटका आधारहरु देहाय बमोजिम हुनेछन्:–

(क) यो कार्यक्रम नेपालमा मसिना र वासनादार धान खेती विस्तारको सम्भाव्यता रहेका तराई, भित्री मधेस र पहाडी जिल्लाका उपयुक्त क्षेत्रहरुमा संचालन गरिने छ ।

(ख) पहिलो बर्ष आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा अनुसूची १ मा तोकिएका २० जिल्लाहरुमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । दोस्रो वर्ष देखि उक्त धान खेतीको सम्भावना भएका जिल्लाहरु समावेश गर्न सकिने छ ।

५. <u>कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन</u>: यस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन देहाय बमोजिम हुनेछः–

(क) कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि छनौट भएका जिल्लाहरुमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरु मार्फत सम्बन्धित जिल्लामा मसिना तथा वासनादार धान खेतीको संभावना भएका गाउँ विकास समितिहरुको छनौट हुनेछ र कृषक समूह/सहकारीहरुको साझेदारीमा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

(ख) खण्ड (क) बमोजिम छनौट भएका गाउँ विकास समितिहरुमा तराईको हकमा प्रति गाउँ विकास समिति कम्तीमा ५० हेक्टर र पहाडी तथा उच्च पहाडी जिल्लाको हकमा प्रति गाउँ विकास समिति कम्तीमा २० हेक्टर क्षेत्रफल (Cluster Approach) मा मसिना तथा वासनादार धान खेतीको विस्तार हुने गरी कार्यक्रम लागू गरिनेछ । एक गाँउ विकास समितिमा ३ वर्ष भन्दा वढि समय कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छैन ।

(ग) मसिना तथा वासनादार धानको उन्नत बीउ उत्पादनको हकमा संभावना भएका स्थानमा कृषक समूह, सहकारी तथा बीउ कम्पनीहरुको साझेदारीमा सूचित जातहरुको बीज बृद्धि गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ । कृषक समूह, सहकारी वा कम्पनीको साझेदारीमा उत्पादित बीउको भण्डारण, प्याकेजिङ्ग र लेबलिङ्ग गर्ने कार्य गराई क्षेत्र विस्तारको लागि आवश्यक उन्नत जातहरुको उपलब्धता सुनिश्चित गरिनेछ ।

(घ) कृषकहरुले मन पराएका र क्षेत्र विस्तारको लागि संभावना भएका स्थानीय/रैथाने मसिना तथा वासनादार धानका जातहरुको समेत बीउ प्लट छनोट गरिने छ र परिषद् मार्फत यस्ता जातहरु दर्ता गरी राष्ट्रिय अभिलेखमा राख्नका लागि जातीय विवरण (Varietal descriptor/Passport data) सहितको जात दर्ता गर्ने प्रस्ताव तयार भई राष्ट्रिय बीउ विजन समितिमा पेश हुनेछ ।

(ङ) खण्ड (घ) बमोजिम जात दर्ता प्रक्रियाको लागि बीउ विजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्रको समेत सहयोग रहनेछ ।

(च) दर्ता भएका स्थानीय/रैथाने धानका जातहरुको समेत योजनाबद्ध तवरले व्यावसायिक बीज बृद्धि गरी क्षेत्र विस्तार गरिनेछ ।

६. <u>कार्यक्रमका मुख्य संभागहरु :</u> यस कार्यक्रमका मुख्य संभागहरु देहाय बमोजिम हुनेछन :-

(क) क्षेत्र विस्तार : यस अन्तर्गत मसिना तथा वासनादार धानको क्षेत्र विस्तारका लागि दफा (७) मा उल्लेखित नर्मसहरुको परिधि भित्र रही बीउ बिजन र अन्य सामग्रीको मूल्य र ढुवानीमा अनुदान उपलब्ध गराई कृषकहरुको प्राविधिक क्षमता अभिबृद्धि गरिने छ ।

(ख) बीउ उत्पादन : यस अर्न्तगत नेपालमा मसिना तथा वासनादार धानका सूचित जातहरुको प्रचलित नर्मस अनुसार बीज बृद्धि गरिने छ । यसको साथै दफा (५) बमोजिम दर्ता भएका स्थानीय/रैथाने जातहरुको बीज वृद्धि समेत प्रचलित नर्मस अनुसार गरिने छ । बीउ उत्पादनका लागि प्रयोग हुने श्रोत बीउमा र उत्पादित उन्नत बीउको संकलन, संचय, प्रशोधन, उपचार र प्याकेजिङ्ग सहितको यथार्थ

संकेत पत्र लगाउने कार्यका लागि सहयोग उपलब्ध गराउन सकिने छ । नेपालमा उन्मोचन भएका मसिना तथा वासनादार धानका जातहरुको मूल बीउ परिषद्बाट उपलब्ध हुनेछ ।

(ग) व्यवस्थापन र समन्वय: यस अर्न्तगत सम्बन्धित निकायवाट कार्यक्रम स्वीकृत गराई कृषि विभाग मार्फत सम्बन्धित क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयहरु र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुलाई वजेट र खर्च गर्ने अख्तियारीका साथ स्वीकृत कार्यक्रम उपलब्ध गराइनेछ । निर्देशनालयबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनमा संलग्न हुने सवै क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुलाई कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्वन्धमा आवश्यकतानुसार अभिमुखीकरण तथा प्राविधिक पृष्ठपोषण हुनेछ । क्षेत्र विस्तारको लागि उपयुक्त स्थान/गाउँ विकास समिति छनोट गर्ने कार्यमा निर्देशनालयको समन्वयकारी भूमिका हुनेछ । यसवाहेक मसिना तथा वासनादार धानको उत्पादनमा संलग्न हुने कृषकहरु र चामल उद्योगी तथा अन्य निकाय विच समन्वय गर्ने कार्य निर्देशनालयले गर्नेछ ।

७. सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरु : कार्यक्रम अर्न्तगत सञ्चालन गरिने प्रमुख कृयाकलापहरु एवं आर्थिक नर्मस देहाय बमोजिम हुनेछनः-

क) कृषकहरुलाई बीज बृद्धिको लागि प्रयोग हुने मसिना तथा वासनादार धानका सूचित जातका उन्नत वा दर्ता भएका जातका श्रोत बीउमा पचास प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराउने ।

ख) नेपालमा विकास भई सूचित भएका मसिना तथा वासनादार धानका उन्नत वा स्थानीय रुपमा छनौट भई दर्ता भएका जातका बीउ कृषकहरुलाई पचहत्तर प्रतिशत अनुदानमा उपलब्ध गराउने ।

ग) संभावना भएका क्षेत्रमा शत् प्रतिशत अनुदानमा एजोला (Azolla) वितरण गर्ने ।

घ) संभावना भएका क्षेत्रमा हरियो मलको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न शत् प्रतिशत अनुदानमा ढैंचा, सनई, मुंग आदिको बीउ वितरण गर्ने ।

ङ) श्रोत, उन्नत बीउ, हरियो मल वालीको बीउ, एजोला ढुवानीमा शत् प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराउने ।

च) विद्यमान नर्मस् बमोजिम कार्यक्रम अभिमुखीकरण तालिम, स्थलगत घुम्ति तालिम संचालन गर्ने ।

छ) सहभागितामूलक जातीय छनौटद्वारा (रैथाने जात समेत) उत्कृष्ट जातहरुलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

ज) कृषक समूह, सहकारी तथा बीउ कम्पनीहरुलाई मसिना तथा वासनादार धानको बीउ भण्डारण, उपचार, प्याकेजिङ्ग सहित यथार्थ संकेतपत्र लगाउन सहयोग उपलब्ध गराउने ।

झ) बहुसरोकारवाला (मसिना चामल उद्योगी, आयात कर्ता, निर्यात कर्ता, कृषक, व्यवसायी एवं नीति निर्माता) निकायहरुसंगको समन्वय, अर्न्तक्रिया आदि कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

ञ) मसिना तथा वासनादार धानको उत्पादन प्रबर्द्धनसंग सम्बन्धी अन्य कृयाकलापहरु संचालन गर्ने ।

८. स्थानीय बाली जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रमको सञ्चालन: जैविक विविधता संरक्षणको लागि मसिना तथा वासनादार धान बालीका स्थानीय जातहरु संकलन गरी परिषद् अन्तर्गतको जीन बैंकलाई हस्तान्तरण गरिने छ ।

९. **बीउको श्रोत:** कार्यक्रम लागू हुने जिल्लाहरुको लागि परिषद् तथा इजाजत प्राप्त बीउ कम्पनीहरुबाट श्रोत बीउ र बीउ उत्पादक समूह/सहकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरुबाट उन्नत बीउ उपलब्ध गराईने छ ।

परिच्छेद-३
कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्यांकन व्यवस्था

१०. **कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्यांकन:** यस कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्यांकन देहाय बमोजिम हुनेछः–

(क) यस कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्यांकन सम्बन्धित सेवा केन्द्र तथा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, बाली विकास निर्देशनालय, कृषि विभाग र कृषि विकास मन्त्रालयबाट हुनेछ ।

(ख) निर्देशनालयले आवश्यकतानुसार कार्यक्रमको कार्य प्रगति तथा उपलब्धि सम्बन्धी प्राविधिक प्रतिवेदनको ढाँचा तयार गर्नेछ । राष्ट्रिय योजना आयोगको राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन, २०७० बमोजिमको प्रगति प्रतिवेदनको साथमा उक्त ढाँचा बमोजिमको प्राविधिक प्रतिवेदन समेत संलग्न राखी निर्धारित समय भित्र निर्देशनालयमा उपलब्ध गराउनु सम्बन्धित जिल्ला कृषि विकास कार्यालय र क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयको कर्तव्य हुनेछ ।

(ग) कार्यक्रममा संलग्न कृषक समूह/सहकारीहरुले समेत सम्बन्धित कृषि सेवा केन्द्र वा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुलाई खण्ड (ख) बमोजिमको प्राविधिक प्रतिवेदन निर्धारित समय भित्र पेश गर्नु पर्नेछ । यसरी तोकीएको प्रतिवेदन पेश नगर्ने कृषक समूह/सहकारीहरुलाई आगामी वर्षको कार्यक्रममा समावेश गरिने छैन ।

(घ) कार्यक्रम लागू गर्नु पूर्व सवै जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुले मसिना तथा वासनादार धानको खेती सम्वन्धी आधारभूत तथ्यांक (Baseline Data) तयार गर्नु पर्नेछ ।

(ङ) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुले अनिवार्यरुपमा मसिना तथा वासनादार धान उत्पादन लाभ लागत अध्ययन गरी निर्देशनालयमा प्रतिवेदित गर्नु पर्नेछ ।

(च) निर्देशनालयले आवधिक रुपमा कार्यक्रमको प्रभावकारिता मूल्यांकन गर्नुपर्नेछ ।

परिच्छेद-४
विविध

११. **प्रचलित कानून लागु हुने**: प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएका विषयहरुका सम्बन्धमा सोही बमोजिम र अन्य व्यवस्थाका सम्बन्धमा यसै कार्यविधि बमोजिम हुनेछ ।

१२. **अन्तिम व्याख्या**: यस कार्यविधिको व्याख्यामा द्विविधा भएमा कृषि विभागले गरेको व्याख्या अन्तिम हुनेछ ।

१३. **कार्यविधिमा हेरफेर गर्न सक्ने** : यस कार्यविधिमा आर्थिक विषय बाहेकका विषयहरुमा आवश्यकतानुसार कृषि विकास मन्त्रालयले हेरफेर गर्न सक्नेछ । आर्थिक विषयमा अर्थ मन्त्रालयको सहमति लिई परिमार्जन गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची–१
(दफा ४(ख) सँग सम्बन्धित)

आर्थिक बर्ष २०७१।७२ मा कार्यक्रम सञ्चालन हुने जिल्लाहरु

क.सं.	जिल्ला	प्रस्तावित क्षेत्रफल हे.
१	झापा	६००
२	मोरङ्ग	६००
३	सुनसरी	४००
४	धनुषा	४००
५	सिराहा	३००
६	बारा	४००
७	चितवन	३५०
८	काठमाडौं	२००
९	ललितपुर	२००
१०	नवलपरासी	५००
११	रुपन्देही	६००
१२	कपिलवस्तु	५००
१३	बाँके	३००
१४	बर्दिया	५००
१५	दाङ्ग	३००
१६	गुल्मी	१००
१७	लमजुङ्ग	२५०
१८	कैलाली	३५०
१९	कञ्चनपुर	३५०
२०	डोटी	३००
	जम्मा	७५००